

Witalij Rosowski

Sprawozdanie z kwerendy w Winnicy w dniach 23-30 V 2012 r.

Hereditas Monasteriorum 1, 390-394

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

op. 336, spr. 4115–4117, informacja o liczbie cerkwi/kościółów i monasterów/klasztorów różnych wyznań w guberni kijowskiej w 1848 r.;

op. 154, spr. 83 i 84, informacja o chłopach mieszkających w dobrach klasztorowych w 1831 r.;

op. 179, spr. 1410, informacja sporządzona w 1864 r. o bibliotekach klasztorów katolickich skasowanych w 1832 r.

Biblioteki: Narodowa Biblioteka Ukrainy

W sposób szczątkowy zachowały się dawne biblioteki klasztorne. Na podstawie inwentarzy zasobu rękopiśmiennego Narodowej Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskiego (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, м. Київ) można stwierdzić, że jej zbiory (a konkretnie bibliotek Publicznej Ludowej Ukrainy i Akademii Nauk Ukrainy, których jest spadkobiercą) zasiliły w latach 20.–50. XX w. książki i rękopisy z bibliotek klasztorowych. W inwentarzu fondu I jako miejsce pochodzenia starodruków i książek dziewiętnastowiecznych, głównie o tematyce teologicznej i religijnej, wskazane zostały klasztory brahiłowski (4441–4442), brusiłowski (4667), dubieński (4513, 4519–4522), janowiecki (4597–4610), kamieniecki (4446–4448), krzemieniecki (np. 4377–4378, 4437, 4443–4445, 4449–4450, 4475–4481, 4580–4590, 4674–4675), lubarski (np. 4174–4175, 4373, 4379–4383, 4419–4421, 4423–4425, 4462, 4547–4550, 4554–4570, 4591–4594), lwowski (4503–4505), łucki (np. 4440), dederkałowski (np. 4243–4248), winnicki (4666), a także kolegia jezuickie z Łucka (np. 4143–4144, 4149–4150, 4167, 4176–4177, 4482, 4671) i z Ostroga (4406, 4499–4502, 4514–4516, 4535, 4668–4670). W zbiorach biblioteki znajdują się katalogi bibliotek klasztorowych: bernardynów w Cudnowie z lat 1817–1829 (fond I, 4710), kapucynów w Winnicy z 1793 r. (fond I, 4705), teatynów kamienieckich z 1808 r. (fond I, 6450), bazylianów z Lubarzu z 1789 r. (fond I, 4147). Wspomnieć też należy o kronikach klasztoru bazylianów w Lubarze z lat 1769–1792 i 1801–1809 (fond I, 1104, w księdze luźna karta z odpisem aktu fundacyjnego klasztoru franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogi z 1612 r.) oraz o rejestrze klasztorów skasowanych i pozostawionych w 1832 r. w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego (fond I, 6077).

Witalij ROSOWSKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Sprawozdanie z kwereudy w Winnicy w dniach 23–30 V 2012 r.*

W zasobach Państwowego Archiwum Obwodu Winnickiego oraz Winnickiego Muzeum Krajoznawczego zgromadzone są głównie zbiory dotyczące historii regionu – obwodu winnickiego. Został on utworzony przez władze radzieckie w 1932 r. i początkowo obejmował prawie całe terytorium dawnej guberni podolskiej oraz znaczny obszar guberni wołyńskiej i kijowskiej. Jednak już w 1937 r. jego obszar został znacznie uszczuplony na rzecz nowo powstałych obwodów żytomierskiego i ka-

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

mienieckiego (w 1954 r. ostatni został przemianowany na chmielnicki). Obecne terytorium obwodu winnickiego obejmuje głównie wschodnie Podole, czyli większą część dawnego województwa braclawskiego. W wyniku drugiego rozbioru Polski w 1793 r. ziemie te znalazły się w granicach Imperium Rosyjskiego i pozostawały w nich aż do 1917 r.

Pierwsze klasztory katolickie w tej części Podola powstały już w pierwszej połowie XVII w., jednak największy rozwój życia monastycznego przypada tu na XVIII stulecie. Do najstarszych klasztorów rzymskokatolickich zaliczyć należy dominikańskie klasztory w Barze (1607), Winnicy (1624), Murafie (1627) i Tulczynie (1631) oraz jezuickie w Winnicy (1611) i Barze (1614). Ostatnie dwa zostały skasowane w 1773 r. W XVIII w. powstały nowe klasztory: bernardynów (Janów), dominikanów (Tywrów), franciszkanów (Bar i Komargród), kapucynów (Kuna i Winnica), reformatów (Żorniszczce), trynitarzy (Brahiłów) oraz szarytek (Teplik). Ogółem w granicach dzisiejszego obwodu winnickiego na początku XIX w. istniało 12 klasztorów męskich i jeden żeński; 10 z nich władze carskie skasowały już w 1832 r. W kolejnych dziesięcioleciach zlikwidowano resztę klasztorów (najpierw w 1850 r. skasowano klasztor dominikanów w Murafie, następnie, w 1866 r., szarytek w Tepliku, a w 1888 r., jako ostatni, kapucynów w Winnicy).

Oprócz klasztorów obrządku łacińskiego na omawianym obszarze istniało również kilka monasterów unickich. Były to pierwotnie monastery prawosławne, które w pierwszej połowie XVIII w. przyjęły unię, a mianowicie męskie w Barze (w unii od 1715 r.), Granowie (od 1739 r.), Kliszczowie *vel* Kliszczówce (XVIII w.) i Szarogradzie (od 1748 r.) oraz żeńskie w Winnicy (od 1723 r.) i Mikulińcach (Rożku Mikulińskim od około 1716 r.). Po 1795 r. w unii pozostał tu jedynie monaster w Barze, przy którym istniała szkoła prowadzona przez bazylianów. Został on skasowany dopiero w 1837 r.

W sumie na terytorium współczesnego obwodu winnickiego po 1795 r. istniało 13 męskich klasztorów katolickich, w tym jeden bazyliński, oraz jeden klasztor żeński. Większość znalezionych w Winnicy źródeł i materiałów archiwalnych dotyczy dziejów wymienionych klasztorów.

Winnickie Muzeum Krajoznawcze (Вінницький краєзнавчий музей)

Po zapoznaniu się z zawartością zasobów muzeum stwierdziłem, że do realizacji naszego projektu pt. *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* będą przydatne następujące zespoły i jednostki archiwalne; w większości dotyczą one kościoła i klasztoru dominikanów w Murafie i zgromadzone są w dwóch zespołach:

1. Pierwszy – *Основний науковий фонд* (ОНФ, *Podstawowy naukowy zespół*) – składa się z 43 poszytów. Głównie są to księgi parafii katolickiej funkcjonującej w dawnym kościele konwentalnym skasowanego w 1850 r. klasztoru dominikanów w Murafie: zapowiedzi przedślubnych (1872–1878, 1882–1887, 1891–1897, 1902–1918), spowiedzi (1857–1860, 1862, 1866, 1879, 1887, 1892, 1894–1895, 1897–1907, 1909–1914), zmarłych (1869–1900) oraz dokumenty i korespondencja kolejnych dziekanów jampolskich rezydujących przy kościele parafialnym w Murafie (1871, 1873, 1875–1877, 1879, 1883–1884, 1887–1888, 1896 i 1899). Wśród dokumentacji dziekanów szczególną uwagę zwraca opis pofranciszkańskiego kościoła w Komargrodzie (tutejszy klasztor został skasowany w 1832 r.), który został w 1873 r. przekazany prawosławnym (*Опись церковной утвари и богослужебным принадлежностям упразднённого Комаргородского Римско-Католического костёла, Ямпольского костёла того-же уезда, при Депутате со стороны Римско-Католического Духовенства, опись составлена и передача совершена 13 февраля 1873 года*; sygn. ВКМ, ОНФ, Д-953 *Документи і листи Ямпільського декана ксьондза Е. Засовського, 1873 г.*).

2. Ciekawszy z punktu widzenia naszego Projektu jest drugi zespół – *Науково-допоміжний фонд* (НДФ, *Naukowo-pomocniczy zespół*), złożony z 11 poszytów zawierających archiwalia dotyczące ko-

ścioła konwentualnego dominikanów w Murafie, z lat 1767–1911. Większa ich część pochodzi z okresu, gdy w Murafie istniał jeszcze klasztor dominikański. Największą część zbioru stanowią księgi metrykalne: chrztów – НДФ № 12425–12426 (lata 1806–1830), ślubów – НДФ № 12427 (1795–1805) i pogrzebów – НДФ № 12423–12424 (1798–1805, 1827–1832) oraz księgi rachunkowe parafii murafskiej – НДФ № 12457 (*Księga przychodu – rozchodu* za lata 1873–1896), НДФ № 12460 (*Księga rachunków*, fragmenty z lat 1856, 1860). Oprócz tego znajduje się tu księga zawierająca spis parafian murafskich z 1911 r. (НДФ № 12459) oraz rejestr odebranej korespondencji dziekana jampolskiego z lat 1843–1864, dotyczącej m.in. bieżących spraw poszczególnych parafii dekanatu jampolskiego (*Kursorija Dekanatu Jampolskiego*, НДФ № 12429).

Dla naszego Projektu najcenniejsza w tym zbiorze jest księga przychodów i rozchodów Bractwa Różańcowego przy kościele dominikanów w Murafie za lata 1787–1801 (НДФ № 12461) oraz *Liber Encyclicarum* z lat 1767–1801, zawierający różnego rodzaju rozporządzenia i dokumenty władz zakonnych i diecezjalnych odnoszące się do klasztoru murafskiego (НДФ № 12428). Są tu m.in. odpisy akt kapituły prowincjalnej Dominikańskiej Prowincji Ruskiej św. Jacka z lat 1772, 1774, 1778, 1782, 1790 i 1794.

Podsumowując kwerendę wśród zasobów Winnickiego Muzeum Krajoznawczego, należy zaznaczyć, że udało się opracować ogółem dwa zespoły liczące 54 jednostki. Ponadto zrobiono fotokopie najciekawszych materiałów.

Państwowe Archiwum Obwodu Winnickiego (Державний архів Вінницької області, ДАВіО)

Analiza zawartości zasobu ДАВіО wykazała, że niektóre zgromadzone tu materiały w sposób szczególny będą przydatne do realizacji naszego Projektu. Niestety większość interesujących akt jest rozrzucona po różnego rodzaju zespołach i nie stanowi jednej zwartej całości, co też znacznie utrudnia opracowanie dokładnego inwentarza tematycznego.

Należy zaznaczyć, że spośród ponad 900 fondów (zespół – фонд) z okresu sprzed rewolucji październikowej tylko dwa bezpośrednio dotyczą spraw klasztorów: fond 108, *Покровський монастир, м. Бар* (Monaster św. Pokrowy w Barze, 1838–1912), i fond 808, *Барська школа* (Szkoła barska, 1820–1823). Fondy te dotyczą wspomnianego wyżej klasztoru bazylianów w Barze, który po kasacie w 1837 r. został przekazany prawosławnym. Pierwszy fond, obejmujący aż 120 poszytów, tylko pośrednio wiąże się z naszym tematem, dotyczy bowiem okresu, gdy ten monaster działał już jako prawosławny. Najciekawsza jest teczka o nazwie *Опись имуществу упраздненного Барского монастыря от 5 февраля 1838 г.* (*Opis majątku skasowanego barskiego monasteru z 5 lutego 1838 r.*) – ДАВіО, f. 108, op. 1, spr. 2, kk. 36. Jej zły stan zachowania nie pozwolił na dokładne zapoznanie się z zawartością. Drugi fond zawiera tylko jeden poszyt: *Lista uczniów przybywających do Barskiej szkoły ojców bazylianów w latach 1820–1823.*

W zbiorach ДАВіО znajduje się dużo ksiąg metrykalnych z okresu od drugiej połowy XVIII do pierwszej ćwierci XX w., w tym również z kościołów i parafii będących pod opieką zakonów. Przede wszystkim są to fondy: 737, *Колекція документів римо-католицьких деканатів: Києво-Васильківського, Сквирського, Богоулавсько-Уманського, Махнівсько-Липовецького, Звенигородського, Таращанського, Радомишльського, Кам'янець-Подільського і Могилів-Подільського* (143 poszyty); 803, – *Римо-католицький костел в м. Вінниця* (jeden poszyt obejmujący lata 1796–1814, gdy funkcję kościoła parafialnego w Winnicy pełniła świątynia dominikanów); 904, *Метричні книги церков, костелів та рабинатів Подільської і Київської губерній* (4544 jednostek) oraz 905, *Метричні книги церков, костелів та рабинатів м. Вінниця* (169 jednostek).

Dla naszego Projektu jednym z najcenniejszych w zbiorach ДАБиО okazał się wspomniany już fond 737, *Kolekcja dokumentów rzymskokatolickich dekanatów...* W poszycie nr 3 (ДАБиО, f. 737, op. 1, spr. 3, k. 799) znajdują się wyjątkowe źródła do dziejów niektórych klasztorów na Podolu – akta wizytacji generalnych i dekanalnych oraz wiadomości o zakonnikach i funduszach dwóch klasztorów bernardyńskich, w Janowie (z lat 1799–1820) i Jarmolińcach (1801–1817), oraz czterech klasztorów kapucyńskich, w Dunajowcach (z lat 1802–1820), Kunie (1799–1820), Winnicy (1799–1817) i Zbryżu (1802–1820). Wśród tych akt najbardziej interesujące są wizytacje generalne, np. bernardynów jarmolinieckich (z lat 1801, 1804, 1814 i 1817) oraz janowskich (1799, 1814, 1817 i 1820), kapucynów dunajowieckich (1802 i 1816), kuneckich (1799, 1814, 1816, 1817 i 1820), winnickich (1799, 1802, 1814 i 1817) oraz zbryskich (1802, 1814, 1816, 1817 i 1820).

Inną interesującą grupę archiwaliów poklasztornych w fondzie 737 stanowią *Księgi procesów kościoła parafialnego Brusilowskiego ojców kapucynów do zapisywania ukazów i rozporządzeń*. Są to: *Księga dekanalnych procesów* (1815–1825, f. 737, op. 1, spr. 11), *Księgi ukazów przychodzących z konsystorza* (1827–1831, f. 737, op. 1, spr. 16, i 1831–1833, f. 737, op. 1, spr. 20) oraz *Księgi z Kolegium Duchownego, Konsystorza i Archidiaconatu* (1837–1840, f. 737, op. 1, spr. 60). Szczególnie interesująca jest sprawa nr 20, obejmująca lata 1831–1833, gdy klasztor kapucyński w Brusilowie został skasowany przez władze carskie.

Jednymi z najciekawszych źródeł do dziejów katolickich klasztorów na Prawobrzeżnej Ukrainie znajdujących się w zasobach ДАБиО są akta powiatowych sądów ziemskich: jampolskiego (f. 477), hajsyńskiego (f. 478), mohylewskiego (f. 479), winnickiego (f. 480), lityńskiego (f. 492), braclawskiego (f. 507), lipowieckiego (f. 546) i machnowskiego (f. 865). Najczęściej znaleźć tu można kopie dokumentów erekcyjnych, nadań i różnego rodzaju zapisów funduszowych dla poszczególnych kościołów i klasztorów rzymskokatolickich z XVIII i początku XIX w. Tego typu dokumenty znaleziono np. dla klasztorów w Komargrodzie (f. 471, op. 1, spr. 1117, k. 139–143), Tulczynie (f. 507, op. 1, spr. 26, k. 206–208) i Winnicy (f. 480, op. 1, spr. 44, k. 611–652). Odnalezienie tych akt wymaga jednak dość dużego nakładu pracy i wysiłku, należałoby bowiem przeglądać poszczególne tomy i księgi zapisów aktów notarialnych, które zawierają nieraz do 1000 kart.

Ponadto na podobnego rodzaju materiały można natrafić również wśród akt znajdujących się w fondach poszczególnych sądów powiatowych: olhopolskiego (f. 468), winnickiego (f. 470), hajsyńskiego (f. 471), mohylewskiego (f. 472), braclawskiego (f. 473), jampolskiego (f. 474) i lipowieckiego (f. 608). Za przykład może posłużyć sprawa dotycząca przywłaszczenia przez właściciela klucza brahiłowskiego części ziem należących do skasowanego klasztoru trynitarzy w Brahiłowie (f. 470, op. 1, spr. 360, *Дело о хуторе с землями на засвоеном «Мехово» после упраздненного Браиловского Тринитарского монастыря и оспариваемом у казне помещиком Юковским, 1837–1862*).

Interesujące informacje na temat niektórych klasztorów rzymskokatolickich, a mianowicie o zakonnikach, służbie klasztornej i poddanych oraz szlachcie zamieszkałej na należących do klasztorów ziemiach pod koniec XVIII w., zawierają akta pierwszego spisu ludności na tych ziemiach (tzw. *ревизские сказки*), przeprowadzonego przez administrację carską w latach 1795–1796. Materiały tego spisu są przechowywane m.in. w fondach Powiatowych Kas Skarbowych (Казначейств): Mohylewskiej (f. 177), Winnickiej (f. 603) i Lipowieckiej (f. 608). Wśród wymienionych fondów znaleźć można m.in. informacje o klasztorach franciszkańskim i dominikańskim w Barze, dominikańskim i kapucyńskim w Winnicy, dominikańskich w Tywrowie i Tulczynie, trynitarским w Brahiłowie oraz reformackim w Żorniszczach.

Oprócz tego zwróciłem uwagę na niektóre fondy z okresu radzieckiego. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim fond R-4510, *Винницкий областной отдел по делам строительства и архитектуры*, w którym znajdują się m.in. informacje dotyczące kościoła i klasztoru bernardyńskiego

w Janowie – op. 1, spr. 676, *Исторична довідка костела і монастиря бернардинців – пам'ятка архітектури XVII – XVIII ст. в с. Іванове* (1993 p.).

Podsumowując kwerendę archiwalną przeprowadzoną w dniach 23–30 V 2012 r. w ДАВіО, należy zaznaczyć, że udało się przejrzeć ponad 20 inwentarzy fondów wytypowanych do Projektu. Ponadto zamówiono około 20 jednostek archiwalnych. Niestety niektóre akta (np. f. 108, op. 1, spr. 2 i 2a) nie zostały udostępnione ze względu na zły stan ich zachowania. Warto na koniec zaznaczyć, że niektóre najbardziej interesujące nas materiały zostały skopiowane i posłużą do przygotowania opracowań naukowych.

Tomasz CIESIELSKI

Instytut Historii

Uniwersytet Opolski

Sprawozdanie z kwerendy w Sankt Petersburgu w dniach 20 VIII–1 IX 2012 r.*

Dwutygodniowy wyjazd na kwerendę archiwalno-biblioteczną do Sankt Petersburga stanowił kolejny etap realizacji części projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* dotyczącej procesu kasat klasztornych na obszarze zachodnich guberni Imperium Rosyjskiego.

Zakres kwerendy

Celem wyjazdu nie było rozpoznanie stanu zachowania materiału archiwalnego, gdyż ten w odniesieniu do zasobów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego (Российский Государственный Исторический Архив) i Oddziału Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej (Российская Национальная Библиотека) jest znany dzięki repertoriom archiwalnym i inwentarzom wydanych przez Mariana Radwana¹ oraz przewodnikom opracowanym przez Krzysztofa Pożarskiego². Dlatego

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 M. RADWAN, *Repertorium wizytacji kościołów i klasztorów w archiwach Petersburskiego Kolegium Duchownego (1797–1914)* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 4), Lublin 1998; *idem*, *Kościół katolicki w archiwach Departamentu Wyznań Obcych rosyjskiego MSW. Repertorium* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 7), Lublin 2001; *idem*, *Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu* (Źródła i Monografie – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 324), Lublin 2008; M. РАДВАН, А. СОКОЛОВ (red.), *Католическая Церковь в архивах Департамента Духовных Дел Иностранных Исповеданий МВД*, т. 1–4, Санкт-Петербург 2000.

2 K. POŻARSKI (red.), *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII–XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego*, Sankt Petersburg-Warszawa 1999; *idem* (red.), *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Rosji i Polsce w dokumentach archiwów, bibliotek i muzeów Sankt Petersburga. Zarys – przewodnik*, Sankt Petersburg-Warszawa 2000.